
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΓΡΑΒΑΡΗΣ

Το κοινωνικό περιεχόμενο της Δημοκρατίας

ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Διονύσης Ν. Γράβαρης
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες της μεταπολεμικής περιόδου η πολιτική μορφή του δημοκρατικού καθεστώτος, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί τόσο στις θεμελιώδεις αρχές του κοινοβουλευτισμού όσο και στις ποικίλες μορφές συμμετοχής στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων, αλλά και στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής, είχε βρει το πρόσφορο γι' αυτήν κοινωνικό περιεχόμενο. Όταν μάλιστα αναφερόμαστε στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατικής μορφής, εννοούμε: (1) την κανονιστική του όψη, δηλαδή την κατοχύρωση κοινωνικών δικαιωμάτων –συλλογικών, με άλλα λόγια, αξιώσεων στις συνθήκες κοινωνικής αναπαραγωγής– αλλά και τη στενή τους συνάφεια με τα ήδη κατοχυρωμένα πολιτικά δικαιώματα, και (2) την «πραγματική» του πτυχή, τη διεύρυνση δηλαδή της κρατικής παρέμβασης στα οικεία πεδία της κοινωνικής πολιτικής, η οποία εξ ορισμού αποσκοπεί στην αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Κατά συνέπεια, το κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας παραπέμπει σε μία διττή αναδιανομή: δικαιωμάτων αφενός και υλικών/οικονομικών αξιών αφετέρου. Στην περίπτωση των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δημοκρατιών, ειδικότερα, αυτές οι δύο θεμελιώδεις διαστάσεις του κοινωνικού περιεχομένου της δημοκρατίας είχαν εγγραφεί στον κρατικό τους προϋπολογισμό υπό τη μορφή του «κοινωνικού μισθού».¹

Σε αντιδιαστολή προς εκείνη την ειδυλλιακή, ούτως ειπείν, εικόνα του «τότε» –της πρώτης δηλαδή μεταπολεμικής περιόδου– η εικόνα του «σήμερα» πα-

1. Βλ. σχετικά Ian Gough, *Η πολιτική οικονομία του κοινωνικού κράτους* (ελλην. μτφρ. Λεωνίδας Βατικιώτης), Σαββάλας, Αθήνα 2008, σσ. 178-189.

ρουσιάζει σαφή στοιχεία μιας δραστηκής και ραγδαίας ανάσχεσης εκείνης της πορείας προς τον εκδημοκρατισμό. Η εμφανής συρρίκνωση μάλιστα δεν περιορίζεται μόνο στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας, αλλά θίγει και την ίδια την πολιτική της μορφή. Ας ξεκινήσουμε όμως με ορισμένες διαπιστώσεις που αναφέρονται κατ' αρχάς στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας. Ειδικότερα, ως προς την «πραγματική» του όψη, έχει σημειωθεί στη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών μια ξεκάθαρη υποχώρηση της κρατικής παρέμβασης στα πεδία της κοινωνικής πολιτικής, υποχώρηση που δεν αφορά μόνο στην ποσοτική –το ύψος δηλαδή των κοινωνικών δαπανών– αλλά κυρίως στην ποιοτική τους διάσταση – το χαρακτήρα δηλαδή και την ταυτότητα των κοινωνικών δαπανών. Αναφορικά με την κανονιστική όψη του κοινωνικού περιεχομένου της δημοκρατίας κατά το ίδιο χρονικό διάστημα περίπου, παρατηρείται μια ριζική αμφισβήτηση όχι τόσο της ίδιας της έννοιας των κοινωνικών δικαιωμάτων ως νομιμοποιητικής βάσης της οποιασδήποτε υλικής αναδιανομής, όσο, κατά μείζονα λόγο, της γενικευσιμότητάς τους ως συλλογικών αξιώσεων επί του παραγόμενου πλούτου. Στο βαθμό, επομένως, που τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν θεμιτές αξιώσεις αποκλειστικά και μόνο για επιμέρους ομάδες του πληθυσμού, αποσυνδέονται βίαια από τα πολιτικά δικαιώματα, από τις συλλογικές και γενικές αξιώσεις του κάθε πολίτη και όλων των πολιτών από κοινού για συμμετοχή στη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων, αλλά και από τη σύστοιχη διαδικασία διαμόρφωσης και παραγωγής της κρατικής πολιτικής. Η οπισθοδρομική πορεία και η ιστορική συρρίκνωση προσβάλλει όμως και την ίδια την πολιτική μορφή της δημοκρατίας, στο βαθμό που η συμμετοχή στην πολιτική εξουσία και οι θεσμοθετημένες δίοδοι αυτής της συμμετοχής περιορίζονται πλέον σε νέα και περισσότερο ισχυρά οιοειδή πολιτικά υποκείμενα, όπως, για παράδειγμα, οι μεγάλες επιχειρήσεις.²

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το «τότε» υπήρξε γεωγραφική εξαίρεση, αφού περιορίστηκε κατά την ιστορική του εκδήλωση στις ανεπτυγμένες χώρες της Δυτικής Ευρώπης, στη Βόρεια Αμερική, στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία. Αντίθετα, το «σήμερα» έχει εξαπλωθεί γεωγραφικά και συνιστά «κανόνα» για όλες τις χώρες. Ίσως και αυτό το στοιχείο να είναι μια παραγνωρισμένη όψη του πολυσυζητημένου φαινομένου της «παγκοσμιοποίησης».

Τι συνέβη λοιπόν και από το ειδύλλιο της μεταπολεμικής περιόδου κατορθώ-

2. Αυτή η διττή διαδικασία συρρίκνωσης τόσο του κοινωνικού περιεχομένου όσο και της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας έχει περιγραφεί στο πλαίσιο της προβληματικής περί «μεταδημοκρατίας». Πρβλ. σχετικά Κόλιν Κράουτς, *Μεταδημοκρατία* (εισαγ. και ελλην. μτφρ. Α. Κιουπκιολής), Εκκρεμές, Αθήνα 2006.

σαμε να φτάσουμε στον απωλεσθέντα παράδεισο των αρχών του 21ου αιώνα; Αξίζει, κατά την άποψή μου, όχι μόνο η θέση αυτού του ερωτήματος, αλλά και η διερεύνηση αυτής της ιστορικής διαλεκτικής, του ιστορικού ξετυλίγματος δηλαδή της δημοκρατίας. Και τούτο προκειμένου να αναζητηθούν και εντέλει να εντοπισθούν οι βασικοί μηχανισμοί της μετάβασης από το «τότε» στο «σήμερα». Έτσι, στις σελίδες που ακολουθούν η αναζήτηση αυτών των μηχανισμών θα επιχειρηθεί με τη διατύπωση μιας σειράς θέσεων και υποθέσεων για περαιτέρω έρευνα. Με τη σειρά τους, αυτές οι υποθέσεις ίσως αποβούν χρήσιμες όχι για να ξαναγραφεί η ιστορία της δημοκρατίας, αλλά, κυρίως, για να φωτιστεί η ιστορία αυτή από μία νέα οπτική γωνία, έτσι ώστε να προσεχθούν περισσότερο οι σκιές και οι χαρακτήρες που στη διάρκεια αυτής της μακρόχρονης περιόδου βρίσκονταν κατ' ανάγκη στο σκοτάδι.

Το πρότυπο της διευρυμένης δημοκρατίας της μεταπολεμικής περιόδου δεν υπήρξε, όπως ήδη επισημάνθηκε, μόνο γεωγραφική εξαίρεση αλλά και χρονική παρένθεση. Μια χρονική παρένθεση σε σχέση τόσο με το παρελθόν όσο, κυρίως, και με το μέλλον της. Η διαπίστωση αυτή μπορεί να προφυλάξει τον ερευνητή της δημοκρατίας από δύο κινδύνους. Ο πρώτος από αυτούς είναι η υιοθέτηση ενός νοσταλγικού, ούτως ειπείν, βλέμματος, εν όψει μάλιστα της συρρίκνωσης αλλά και της αβεβαιότητας της δημοκρατίας, που προβάλλουν σήμερα με τρόπο απειλητικό. Ο δεύτερος κίνδυνος, ο οποίος δεν είναι άσχετος με τον πρώτο, έγκειται στην –εσφαλμένη, όπως θα διαπιστώσουμε– θεώρηση αυτού του ιστορικού προτύπου της διευρυμένης δημοκρατίας ως ιδεώδους πέραν από κάθε ιστορικότητα. Πράγματι, το μεταπολεμικό πρότυπο της διευρυμένης δημοκρατίας αναπτύσσεται –σε όσες χώρες συνέβη αυτό– εντός σαφών χρονικών ορίων. Ειδικότερα, εάν το σημείο έναρξης του ήταν τα τέλη της δεκαετίας του 1940 και το αργότερο τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1950, το σημείο τερματισμού του ήταν το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1970 και οπωσδήποτε το σωτήριο έτος 1979, με το ξέσπασμα της δεύτερης πετρελαιακής κρίσης και την επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού τόσο ως ιδεολογικού ρεύματος όσο και ως εναλλακτικής κυβερνητικής πολιτικής. Με δεδομένες λοιπόν αυτές τις διαπιστώσεις, το ζήτημα της διερεύνησης των «μηχανισμών μετάβασης» από το ένα πρότυπο σε εκείνο που το διαδέχθηκε αποτελεί, κατ' αρχάς τουλάχιστον, ζήτημα διερεύνησης και κατ' επέκταση εντοπισμού εκείνων των παραγόντων που οδήγησαν στην ανάπτυξη αλλά και στην κρίση του προτύπου της διευρυμένης δημοκρατίας της μεταπολεμικής περιόδου. Και τούτο επειδή η δυνατότητα κρίσης αυτού του προτύπου δεν ήταν εξωγενής, αλλά σύμφυτη προς το πρότυπο αυτό. Προσέτι, σε αυτή τη δυνατότητα κρίσης μπορούν να αναγνωριστούν και τα τυπικά γνωρίσματα του χρονικά επόμενου προτύπου.

Εάν, επομένως, αναζητήσουμε αυτή τη δυνατότητα κρίσης, αυτό το ευαίσθη-

το σημείο της ιστορικής διαλεκτικής, τον τόπο δηλαδή στον οποίο συμπλέκονται το κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας με την πολιτική της μορφή, είμαστε υποχρεωμένοι να εστιάσουμε το ερευνητικό μας βλέμμα στη χρονική περίοδο εκδήλωσης της κρίσης, στην ενεργό της πραγματικότητα. Σε μια τέτοια περίπτωση –και ανεξάρτητα από τις ιδιομορφίες και τις επιμέρους συγκυρίες που χαρακτηρίζουν την κάθε χώρα– θα διαπιστώσουμε ότι η κρίση του μεταπολεμικού υποδείγματος εκδηλώνεται –και προσλαμβάνεται– κατά μείζονα λόγο ως δημοσιονομική κρίση, ως κρίση δηλαδή που αναφέρεται πρωτίστως στον κρατικό προϋπολογισμό. Εκ πρώτης όψεως μάλιστα, βασικό σύμπτωμα αυτής της δημοσιονομικής κρίσης είναι η εμφάνιση μεγάλων και εν πολλοίς ανεξέλεγκτων δημοσιονομικών ελλειμμάτων.

Ως προς αυτή τη διάγνωση εγείρεται, με τρόπο εύλογο, το ακόλουθο ερώτημα: Πώς είναι δυνατόν η εμφάνιση δημοσιονομικών ελλειμμάτων να παρουσιάζεται και να γίνεται αντιληπτή ως θεμελιώδες σύμπτωμα της κρίσης την ίδια στιγμή που σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που προηγήθηκε ο σχηματισμός δημοσιονομικών ελλειμμάτων είχε θεωρηθεί αλλά και υλοποιηθεί ως πρόσφορο εργαλείο και μέσο άσκησης μιας επιτυχούς μακροοικονομικής πολιτικής; Η διατύπωση αυτού του ερωτήματος είναι κρίσιμη για την περαιτέρω διερεύνηση της ιστορικής διαλεκτικής μεταξύ κοινωνικού περιεχομένου αφενός και πολιτικής μορφής της δημοκρατίας αφετέρου. Και τούτο επειδή ο κρατικός προϋπολογισμός και η δημοσιονομική πολιτική γενικότερα συνιστούν τον κύριο διαμεσολαβητικό παράγοντα ανάμεσα σε αυτά τα δύο στοιχεία της δημοκρατίας.³ Ποια είναι λοιπόν η «λογική» της δημοσιονομικής πολιτικής, η οποία είναι τυπική για το μεταπολεμικό πρότυπο των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δημοκρατιών, και τι ρόλο, ειδικότερα, διαδραματίζει, στο πλαίσιο πάντοτε αυτής της «λογικής», ο σχηματισμός δημοσιονομικών ελλειμμάτων; Από τεχνική, ούτως ειπείν, άποψη, ο ελλειμματικός προϋπολογισμός αποτελεί κατά κανόνα εργαλείο και μέσο για τη στήριξη και την προώθηση ενός προτύπου οικονομικής ανάπτυξης στηριγμένου στη συστηματική ενίσχυση της ενεργού ζήτησης. Πρόκειται, στην πραγματι-

3. Η επιλογή της δημοσιονομικής πολιτικής και του κρατικού προϋπολογισμού γενικότερα ως προνομιακού πεδίου αναφοράς και ειδικότερα ως στοιχείου διαμεσολάβησης ανάμεσα στις δύο συνιστώσες της δημοκρατίας –πολιτική μορφή αφενός και κοινωνικό περιεχόμενο αφετέρου– δεν είναι τυχαία. Ήδη από την Ένδοξη Επανάσταση του 1688 και τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας του 1776 μέχρι τις σχετικά πρόσφατες «φορολογικές εξεγέρσεις» ο κρατικός προϋπολογισμός έχει τεθεί όχι μόνο στον πολιτικό στοχασμό αλλά και στην πολιτική πράξη ως η κατεξοχήν «θεσμική υλικότητα» τόσο για τη σύσταση όσο και για την οποιαδήποτε πρόοδο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας.

κότητα, για μια παραλλαγή/παραφθορά του αρχικού υποδείγματος κεϋνσιανής μακροοικονομικής παρέμβασης, στο βαθμό που το τελευταίο μετατρέπεται από ένα υπόδειγμα βραχυχρόνιας αντικυκλικής μακροοικονομικής πολιτικής σε ένα υπόδειγμα μεσοπρόθεσμης οικονομικής μεγέθυνσης. Στο υπόδειγμα αυτό η σταθερότητα και η εν γένει μακροοικονομική ισορροπία επιχειρείται να εξασφαλιστούν μέσω μιας σειράς «λεπτών χειρισμών» (fine tuning), στους οποίους αναδεικνύεται με τρόπο σαφή η υπαγωγή της «λογικής» της νομισματικής πολιτικής στη «λογική» της δημοσιονομικής πολιτικής. Και τούτο ισχύει, στο βαθμό που ο σχηματισμός και η περαιτέρω διαχείριση του δημοσιονομικού ελλείμματος προσδιορίζει κατά ένα σημαντικό ποσοστό την προσφορά χρήματος και, κατ' επέκταση, τη διαμόρφωση του ύψους του επιτοκίου, της τιμής δηλαδή του χρήματος.⁴ Με τον τρόπο αυτόν η νομισματική πολιτική γίνεται μέσο/εργαλείο για την εξυπηρέτηση και την επιδίωξη των σκοπών της δημοσιονομικής πολιτικής. Αυτή η λειτουργική/εργαλείακή υπαγωγή της λογικής της νομισματικής πολιτικής στη λογική της δημοσιονομικής πολιτικής έχει αποδοθεί συνοπτικά στη συναφή βιβλιογραφία με τον όρο «κανόνας της διακριτικής ευχέρειας» (discretion). Εννοείται, με άλλα λόγια, η διακριτική ευχέρεια εκείνων που λαμβάνουν πολιτικές αποφάσεις να προσδιορίζουν, με κριτήρια εξωγενή ως προς την ίδια τη νομισματική πολιτική, την «ιδιονομοτέλειά» της. Ο «κανόνας της διακριτικής ευχέρειας» αντιδιαστέλλεται emphaticά προς τον περισσότερο συμφυή προς τη νομισματική πολιτική «κανόνα της ανεξαρτησίας της κεντρικής τράπεζας» (central bank independence). Ο μείζων μακροοικονομικός στόχος, που είναι η ενίσχυση της οικονομικής μεγέθυνσης, η αύξηση δηλαδή του προϊόντος και του εισοδήματος, με «ατομηχανή» την ενίσχυση της ενεργού ζήτησης επιδιώκεται και –για δύο περίπου δεκαετίες– επιτυγχάνεται με την υλοποίηση ενός σαφούς και διακριτού υποδείγματος μακροοικονομικής πολιτικής. Οι επιμέρους συνιστώσες αυτής της μακροοικονομικής πολιτικής συνδέονται σε ένα σύνθετο λειτουργικό όλο, σε ένα πλέγμα κρατικών πολιτικών, στο εσωτερικό του οποίου οι δύο από τις τρεις αυτές συνιστώσες –η νομισματική αλλά και η συναλλαγματική πολιτική– εμφανίζονται και «λειτουργούν» σαν εργαλεία για την επιδίωξη των σκοπών της δημοσιονομικής πολιτικής.

4. Θα πρέπει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι η τρίτη συνιστώσα της συνολικής μακροοικονομικής παρέμβασης –η συναλλαγματική πολιτική– διαδραματίζει έναν σχετικά περιορισμένο ρόλο, στο βαθμό που οι διεθνείς οικονομικές συναλλαγές λαμβάνουν χώρα τουλάχιστον μέχρι το 1971, όταν η Συνθήκη του Μπρέτον Γουντς καταργήθηκε de facto με τη μονομερή απόσυρση του δολαρίου των ΗΠΑ από τον κανόνα των συναλλαγών, εντός ενός πλαισίου σχετικά «κλειστών» εθνικών οικονομιών.

Η πρωτοκαθεδρία της δημοσιονομικής πολιτικής γίνεται εμφανής εάν εξεταστούν οι ειδικές στοχεύσεις των δύο πλευρών της, της φορολογικής πολιτικής αφενός και της πολιτικής των κρατικών δαπανών αφετέρου. Επειδή η ενίσχυση της ενεργού ζήτησης δεν μπορεί να εξασφαλιστεί αποκλειστικά και μόνο με το σχηματισμό δημοσιονομικού ελλείμματος, αλλά απαιτεί επιπρόσθετα και συγκεκριμένο προσανατολισμό τόσο της φορολογικής πολιτικής όσο και της πολιτικής των κρατικών δαπανών, η εξέταση αυτών των δύο πτυχών/συνιστωσών της δημοσιονομικής πολιτικής είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τους σκοπούς της δικής μας διερεύνησης.

Ξεκινώντας από την πολιτική των κρατικών δαπανών, πρέπει να υπογραμμίσουμε τον ειδικό τους προσανατολισμό. Πιο συγκεκριμένα, με δεδομένο το στόχο της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης, η αύξηση των δημοσίων δαπανών αλλά και το μεγαλύτερο ποσοστό τους είχε κατευθυνθεί σε αναδιανομές εισοδήματος. Ένα μέρος αυτών των δαπανών έλαβε χώρα μέσω άμεσων/χρηματικών ενισχύσεων του εισοδήματος των μεσαίων και ιδιαίτερα των χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων, για τα οποία η αύξηση του εισοδήματος θα προσανατολιζόταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό σε καταναλωτικές δαπάνες και, μέσω αυτών, σε «θέρμανση» της οικονομίας. Ένα άλλο μέρος αυτών των δαπανών κατευθύνθηκε στη χρηματοδότηση των κοινωνικών πολιτικών (υγεία, πρόνοια, στέγαση, εκπαίδευση, συντάξεις κ.λπ.). Η αύξηση των δαπανών για τις κοινωνικές πολιτικές αποτελούσε, επίσης, ένα είδος εισοδηματικής ενίσχυσης, στο βαθμό που οδηγούσε σε αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των πολιτών. Η αναδιανομή του πλούτου και του εισοδήματος αφενός και η αύξηση των δαπανών για τις κοινωνικές πολιτικές αφετέρου –δύο από τα τυπικά γνωρίσματα του παρεμβατικού κράτους της μεταπολεμικής περιόδου– υπήρξαν ενδογενείς λειτουργικοί «σταθεροποιητές» αυτού του προτύπου μακροοικονομικής πολιτικής.

Το δεύτερο σκέλος της δημοσιονομικής πολιτικής, η φορολογική πολιτική, ήταν επίσης προσανατολισμένο στον μείζονα στόχο της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης, στο βαθμό που η αναδιανομή του εισοδήματος επιχειρήθηκε μέσω της φορολογικής πολιτικής. Παράλληλα, ωστόσο, η φορολογική πολιτική όφειλε να επιτελέσει και μία επιπρόσθετη λειτουργία, τη χρηματοδότηση δηλαδή του δημοσιονομικού ελλείμματος. Η αποδοτικότητα αυτής της δεύτερης λειτουργίας της φορολογικής πολιτικής ήταν εξασφαλισμένη και δεδομένη στο βαθμό που υπήρχε διεύρυνση της ίδιας της φορολογικής ύλης, στο βαθμό δηλαδή που τα επιπλέον φορολογικά έσοδα μπορούσαν να προέλθουν από τη συνεχιζόμενη οικονομική μεγέθυνση και τη συνακόλουθη αύξηση του εισοδήματος.

Από τα στοιχεία αυτά είναι δυνατό να καταλήξουμε σε μία ουσιώδη διαπίστωση σχετικά με το υπόδειγμα –για την ακρίβεια, σχετικά με το χαρακτήρα και τη φύση– των κρατικών πολιτικών, έτσι όπως αυτές υλοποιήθηκαν κατά την ά-

μεση μεταπολεμική περίοδο στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες. Πιο συγκεκριμένα, το υπόδειγμα αυτό παρουσιάζεται σαν ένα είδος λειτουργικού και ιεραρχημένου όλου, σαν ένα πλέγμα κρατικών πολιτικών. Στο εσωτερικό αυτού του πλέγματος οι επιμέρους πολιτικές υλοποιούνται ως μέσα ή εργαλεία για την επιδίωξη των σκοπών άλλων πολιτικών, εμφανίζοντας με τον τρόπο αυτόν διαφορετικούς βαθμούς αυτοτέλειας μεταξύ τους. Η μακροοικονομική πολιτική, έτσι όπως αυτή –σε διαφορετικές, οπωσδήποτε, παραλλαγές ανάλογα με την κάθε επιμέρους κοινωνία– εφαρμόζεται στην ιεραρχημένη σχέση μεταξύ δημοσιονομικής, νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής παρουσιάζει τον υψηλότερο, τον μέγιστο βαθμό αυτοτέλειας σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κρατικές πολιτικές, και ιδιαίτερα τις κοινωνικές πολιτικές, αφού οι τελευταίες λειτουργούν ως μέσα για την επιδίωξη των σκοπών αλλά και των επιμέρους στόχων της μακροοικονομικής πολιτικής. Αυτό το πλέγμα των κρατικών πολιτικών ονομάζεται *Κεϋνσιανό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών*, αφού εμπνέεται από (χωρίς ωστόσο να ταυτίζεται με) τις προτάσεις της κεϋνσιανής θεωρίας. Θα μπορούσαμε μάλιστα εύλογα να υποθέσουμε ότι η φάση της λειτουργικής ολοκλήρωσης των επιμέρους κρατικών πολιτικών στο συνολικό πλέγμα (*policy integration*) λαμβάνει χώρα κατά το διάστημα από την πρώτη μεταπολεμική περίοδο μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν εμφανίζονται τα πρώτα σημάδια εξάντλησής του και ξεκινά η φάση των «δυσλειτουργιών», της λειτουργικής δηλαδή αποδιάρθρωσης του πλέγματος (*policy disintegration*). Ας συγκρατήσουμε στο σημείο αυτό τη διαπίστωση ότι η φάση της λειτουργικής ολοκλήρωσης συμπίπτει χρονικά με την ανοδική πορεία –την «ανωφέρεια», ούτως ειπείν– του μεταπολεμικού βιομηχανικού κύκλου, ενώ η φάση της λειτουργικής του αποδιάρθρωσης χρονικά συμπίπτει κατ’ αντιστοιχία με την καθοδική πορεία –την «κατωφέρεια»– του ίδιου βιομηχανικού κύκλου.

Η σχέση του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών με τη διαδικασία της κυκλοφορίας προσλαμβάνει τη μορφή ενός κύκλου αναπαραγωγής, ο οποίος με τη σειρά του υποδιαιρείται σε διαδοχικές φάσεις. Η πρώτη από τις φάσεις αυτές λαμβάνει χώρα εντός του κρατικού τομέα, και ειδικότερα εντός της ίδιας της δημοσιονομικής πολιτικής, και ισοδυναμεί με τη στιγμή κατά την οποία σχηματίζεται το δημοσιονομικό έλλειμμα. Ο σχηματισμός του δημοσιονομικού ελλείμματος είναι δυνατό να προκύψει με τις εξής μεθόδους: α) με αύξηση των δαπανών και ταυτόχρονη μείωση της φορολογίας, β) με αύξηση των δαπανών και ταυτόχρονα με διατήρηση της φορολογίας στο ίδιο επίπεδο, γ) με αύξηση των δαπανών και ταυτόχρονα με μικρότερο ρυθμό αύξησης της φορολογίας, και δ) με μείωση της φορολογίας και με ταυτόχρονη διατήρηση των δαπανών στο ίδιο επίπεδο. Η ενίσχυση της ενεργού ζήτησης εμφανίζεται στη δεύτερη φάση με αύξηση της ιδιωτικής δαπάνης για κατανάλωση. Οι περαιτέρω θετικές συνέπειες από την

αύξηση της ιδιωτικής δαπάνης για κατανάλωση εμφανίζονται στην τρίτη φάση με την αύξηση της δαπάνης για ιδιωτικές επενδύσεις. Στην τέταρτη φάση εκδηλώνεται το επιθυμητό αποτέλεσμα, η αύξηση, με άλλα λόγια, του προϊόντος και του εισοδήματος. Στην πέμπτη και τελική φάση παρατηρείται αύξηση των φορολογικών εσόδων, από τα οποία γίνεται εφικτή και η αποπληρωμή του δημοσίου δανεισμού που ήταν αρχικά απαραίτητος για τη χρηματοδότηση του δημοσιονομικού ελλείμματος. Αυτός ο κύκλος της αναπαραγωγής εντός του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών αντιστοιχεί με την ιστορική μορφή κοινωνικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής κατά τη διάρκεια της ανοδικής πορείας του μεταπολεμικού βιομηχανικού κύκλου. Σε αυτήν άλλωστε την ανοδική πορεία οφείλεται εν πολλοίς και η σύμπτωση της λογικής της αναπαραγωγής με τη λογική ενός «ενάρετου κύκλου».

Εάν πράγματι ισχύουν αυτές οι διαπιστώσεις, τότε είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι το αντικείμενο των κοινωνικών πολιτικών, η αναδιανομή, με άλλα λόγια, των υλικών αξιών –του πλούτου και του εισοδήματος– τίθεται ως λειτουργικό προαπαιτούμενο για την ευόδωση του σκοπού της οικονομικής μεγέθυνσης μέσω της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης. Και τούτο στο βαθμό που οι ίδιες οι κοινωνικές πολιτικές αποτελούν μέσα/εργαλεία για την επιδίωξη των σκοπών της μακροοικονομικής πολιτικής, στο βαθμό δηλαδή που η «ορθολογικότητα» της κοινωνικής πολιτικής υπερπροσδιορίζεται από την «ορθολογικότητα» της μακροοικονομικής πολιτικής. Ο υπερπροσδιορισμός αυτός εμφανίζεται από το ίδιο το πεδίο παρέμβασης του υποδείγματος της μακροοικονομικής πολιτικής που δεν είναι άλλο από τη διαδικασία κυκλοφορίας των υλικών αξιών ή των οικονομικών μεγεθών. Στο εσωτερικό αυτής της διαδικασίας, οι ήδη παραχθείσες υλικές αξίες εμφανίζονται υπό τη μορφή τέτοιων μεγεθών, όπως η κατανάλωση, η επένδυση και η αποταμίευση. Ταυτόχρονα όμως η διαδικασία της κυκλοφορίας εμφανίζεται και ως διαδικασία (ανα)διανομής, στο βαθμό που τίθεται υπό τη μορφή του εισοδηματικού κυκλώματος. Το ίδιο ισχύει και για τις επιμέρους συνιστώσες των δύο διαδικασιών, της κυκλοφορίας και της διανομής: η κίνηση των μεγεθών της κυκλοφορίας (κατανάλωση, επένδυση κ.λπ.) αντιστοιχεί ταυτόχρονα σε κινήσεις των εισοδηματικών κατηγοριών (μισθοί, κέρδη κ.λπ.). Σε αυτήν ακριβώς την παράλληλη –αν όχι ταυτόχρονη– κίνηση των δύο διαδικασιών της κυκλοφορίας και της διανομής έγκειται και το ακόλουθο παράδοξο: ενώ η συνολική κρατική παρέμβαση έχει ως πεδίο εφαρμογής τη διαδικασία της κυκλοφορίας, η νομιμοποίησή της έχει ως αφετηρία τη διαδικασία της διανομής στο βαθμό που αντλεί την ισχύ της από κανόνες αναδιανομής του εισοδήματος.

Από το παράδοξο αυτό προκύπτουν δύο στοιχεία που έχουν ιδιαίτερη σημασία για την πολιτική μορφή της δημοκρατίας. Το πρώτο από αυτά είναι η περι-

φρημη «ψευδαίσθηση» του κοινωνικού κράτους.⁵ Το δεύτερο στοιχείο δεν σχετίζεται με το «ψεύδος» αυτής της ψευδαίσθησης αλλά με την αναγκαιότητά της. Έτσι, στο βαθμό που οι κατηγορίες της κυκλοφορίας τίθενται ταυτόχρονα και ως κατηγορίες της διανομής, δηλαδή ως εισόδημα, στο βαθμό, με άλλα λόγια, που το προϊόν και το εισόδημα, ο πλούτος της κοινωνίας, εμφανίζεται σαν μια «πίτα», οι συνθήκες αναπαραγωγής πολιτικοποιούνται. Η σύζευξη των κανόνων της κυκλοφορίας –οι συνθήκες μακροοικονομικής ισορροπίας, αλλά και εκείνες της οικονομικής μεγέθυνσης– με κανόνες αναδιανομής του εισοδήματος –είτε οι τελευταίοι διατυπώνονται ως θεωρίες δικαιωμάτων είτε εκφράζονται ως κανόνες ισότητας– δημιουργεί τις κατάλληλες υποδοχές για μορφές συμμετοχής των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων στη διαδικασία διαμόρφωσης όχι μόνο των κοινωνικών πολιτικών αλλά και της ίδιας της μακροοικονομικής πολιτικής. Η πρωτοκαθεδρία της δημοσιονομικής πολιτικής μάλιστα ενισχύει αυτή τη διαδικασία πολιτικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής, καθώς η διαμόρφωση και έγκριση του κρατικού προϋπολογισμού αποτελεί εξ ορισμού μια διαδικασία που είναι προσπελάσιμη με σχετική ευχέρεια από τα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα και τις αντίστοιχες οργανώσεις τους. Οι συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους τα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα συμμετέχουν στη διαδικασία διαμόρφωσης των κρατικών πολιτικών αντιστοιχούν σε ποικίλες μορφές κορπορατιστικών προτύπων διαμεσολάβησης συμφερόντων. Φαίνεται λοιπόν ότι η κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής στην οποία αντιστοιχεί το Κεϊνσιανό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών ευρίσκει την πρόσφορη πολιτική της μορφή στον κορπορατισμό. Ο κορπορατισμός, με άλλα λόγια, αποτελεί όχι μόνο την ιστορική μορφή πολιτικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής αλλά και την ιδιότυπη μορφή εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος. Η διαπραγμάτευση και οι αγώνες δεν περιορίζονται μόνο στο πεδίο αναδιανομής της «πίτας», αλλά επεκτείνονται και στο πεδίο αύξησης και διεύρυνσης της εν λόγω «πίτας». Από την άλλη μεριά, η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης των πολιτικών αποφάσεων δεν περιορίζεται, όπως συνέβαινε προηγουμένως, μόνο στο κομματικό σύστημα και στον «ανταγωνισμό» των πολιτικών κομμάτων, αλλά επεκτείνεται και στις οργανώσεις που εκπροσωπούν επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα –οργανώσεις εργοδοτών, εργατικά συνδικάτα κ.λπ.– οι οποίες τώρα αποκτούν το χαρακτήρα τυπικού θεσμού του πολιτικού συστήματος, στο βαθμό που συμμετέχουν υπό την ιδιότητα του «κοινωνικού εταίρου» σε θεσμούς αρμόδιους για το σχε-

5. Πρβλ. σχετικά Wolfgang Müller – Christel Neusüss, «The Illusion of State Socialism and the Contradiction between Wage Labor and Capital», *Telos*, 25, Φθινόπωρο 1975, σσ. 13-90.

διασμό και την υλοποίηση των κρατικών πολιτικών. Ωστόσο, εάν το κορπορατιστικό πρότυπο διαμεσολάβησης συμφερόντων υπήρξε η τυπική μορφή πολιτικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής και της εγγενούς κοινωνικοποίησής τους αλλά και το βασικό πολιτικό «στήριγμα» του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών, η ιστορική μορφή της συναίνεσης και κατ' επέκταση της νομιμοποίησης αυτού του πλέγματος εμφανίστηκε υπό την εκδοχή ενός «σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου». Από τον όρο αυτόν το ουσιαστικό «συμβόλαιο» έρχεται να δηλώσει με τρόπο σαφή τη συναίνεση της κοινωνίας –και των μερών της– στις προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής, έτσι όπως αυτές προκύπτουν από τις ήδη συγκροτημένες ιεραρχήσεις εντός του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών, ενώ ο επιθετικός προσδιορισμός «σοσιαλδημοκρατικό» έρχεται να δηλώσει με τον ίδιο σαφή τρόπο ένα διττό μήνυμα: αφενός την ιστορική καταγωγή αυτών των προτεραιοτήτων στα προγράμματα των σοσιαλδημοκρατικών και εργατικών κομμάτων, αφετέρου την ενεργό εμπλοκή των οργανώσεων των εργαζομένων και των μισθωτών σε αυτό το συμβόλαιο. Το «σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο», σε τελική ανάλυση, υπήρξε και λειτούργησε κατά την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε –λαμβάνοντας, βέβαια, υπόψη τις παραλλαγές του από χώρα σε χώρα– σαν ένα είδος «ιδεολογικού φίλτρου» για τις προτεραιότητες της κρατικής πολιτικής.

Η λειτουργική ολοκλήρωση των κρατικών πολιτικών στο Κεϋνσιανό Πλέγμα, η κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής, η διευρυνση της συμμετοχής στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής με την εισαγωγή κορπορατιστικών προτύπων διαμεσολάβησης των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων αλλά και η αποτύπωση του ιδεολογικού στίγματος της κοινωνικής συναίνεσης στο «σοσιαλδημοκρατικό συμβόλαιο» υπήρξαν τα τυπικά γνωρίσματα της πολιτικής οικονομίας του κράτους κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου, και ειδικότερα της φάσης εκείνης κατά την οποία ο μεταπολεμικός βιομηχανικός κύκλος ακολουθούσε την ανοδική του πορεία.

Η καθοδική πορεία του μεταπολεμικού βιομηχανικού κύκλου αρχίζει ήδη από το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, με βασικό σύμπτωμα την αισθητή για τις περισσότερες ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες ανάσχεση στους ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης. Η ανάσχεση αυτή υποδηλώνει αφενός ότι το πρότυπο της μακροοικονομικής παρέμβασης δεν αποδίδει πλέον τα επιθυμητά αποτελέσματα, και αφετέρου ότι η αύξηση του προϊόντος και του εισοδήματος δεν είναι πλέον αρκετή για τη χρηματοδότηση –μέσω της φορολογίας– του δημοσιονομικού ελλείμματος. Η εξάντληση των ορίων αυτού του προτύπου μακροοικονομικής παρέμβασης γίνεται εμφανής με την εκδήλωση της πρώτης πετρελαιοτικής κρίσης το 1973, αλλά και της δεύτερης πετρελαιοτικής κρίσης το 1979. Οι δύο πετρελαιοτικές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 καθώς και η μονο-

μερής καταγγελία της Συνθήκης του Μπρέτον Γουντς από της ΗΠΑ το 1971 εξασθένησαν σημαντικά τη δυνατότητα ελέγχου της συναλλαγματικής πολιτικής από τις κυβερνήσεις των εθνικών οικονομιών, περιορίζοντας με τον τρόπο αυτόν και τη δυνατότητα «υπαγωγής» της λογικής της νομισματικής πολιτικής στη λογική της δημοσιονομικής πολιτικής. Η δεκαετία του 1970 σημαδεύεται από την αποσύνδεση των δύο βασικών μερίδων του κεφαλαίου, τις οποίες κρατούσε σφιχταγκαλιασμένες η ορθολογικότητα του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών: του χρηματοπιστωτικού αφενός και του παραγωγικού/βιομηχανικού αφετέρου. Η αποσύνδεση αυτή εκδηλώνεται με τον πιο εύγλωττο τρόπο στο φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού, της δυσεξήγητης την περίοδο εκείνη συνύπαρξης των δύο αρχικά αντιθετικών φαινομένων της ύφεσης και του πληθωρισμού.

Στο εσωτερικό του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών η κρίση εσωτερικεύεται υπό τη μορφή της δημοσιονομικής κρίσης, πλήττοντας με τον τρόπο αυτό τον πυρήνα της μακροοικονομικής πολιτικής και ειδικότερα την περισσότερο αυτοτελή της συνιστώσα, τη δημοσιονομική πολιτική. Ο σχηματισμός των δημοσιονομικών ελλειμμάτων όχι μόνο δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσει οικονομική μεγέθυνση μέσω της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύεται και στην κυριότερη πηγή πληθωριστικής πίεσης. Η αυτονόμηση των τριών συνιστωσών της μακροοικονομικής πολιτικής σηματοδοτεί την έναρξη της φάσης λειτουργικής αποδιάρθρωσης του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών, καθώς η εισοδηματική πολιτική αλλά και οι επιμέρους κοινωνικές πολιτικές δεν είναι πλέον σε θέση να λειτουργήσουν ως μέσα/εργαλεία για την επιδίωξη και τελικά την επίτευξη των σκοπών της μακροοικονομικής πολιτικής. Έτσι, ενώ κατά την ανοδική πορεία του μεταπολεμικού βιομηχανικού κύκλου η κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής ήταν πρόσφορο μέσο για την επίτευξη της οικονομικής μεγέθυνσης, κατά την καθοδική πορεία αυτού του κύκλου, και μάλιστα κατά τη στιγμή της κρίσης, η ίδια κοινωνικοποίηση εμφανίζεται σαν να είναι το μείζον και πλέον σοβαρό εμπόδιο για την οικονομική μεγέθυνση. Το ζητούμενο τώρα είναι η επανιδιοποίηση αυτών των κοινωνικοποιημένων συνθηκών της αναπαραγωγής από το κεφάλαιο, και μάλιστα υπό τη μορφή των δικών του ιδιοτήτων (properties). Το νέο αυτό αίτημα σηματοδοτεί και την έναρξη της περιόδου συρρίκνωσης του κοινωνικού περιεχομένου της δημοκρατίας.

Η συρρίκνωση ωστόσο της πολιτικής της μορφής ακολουθεί τη δική της χρονικότητα, μολονότι σε πολλά σημεία της βαδίζει παράλληλα προς τη διαδικασία αποδιάρθρωσης του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 η εξάρθρωση των κορπορατιστικών προτύπων διαμεσολάβησης, αλλά και συμμετοχής των επιμέρους κοινωνικών

συμφερόντων στη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής, σημαδεύεται από έντονους αναδιανεμητικούς αλλά οπωσδήποτε αμυντικούς αγώνες εκ μέρους των εργατικών συνδικάτων, αλλά και αμφισβήτησης της διαπραγματεύσεως και του «διαλόγου» μεταξύ των οργανώσεων κορυφής εκ μέρους μεμονωμένων κλαδικών σωματείων και ομοσπονδιών. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 η εξάρθρωση συνεχίζεται με το οργανωτικό διαζύγιο των σοσιαλδημοκρατικών και εργατικών κομμάτων από τα εργατικά συνδικάτα και με την τυπική κατάργηση των κορπορατιστικής έμπνευσης θεσμών διαμεσολάβησης και εκπροσώπησης. Σε σχέση τώρα με τη νέα μορφή νομιμοποίησης, τη θέση του «σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου» έρχεται τώρα να πάρει ο νεοφιλελευθερισμός.

Ο νεοφιλελευθερισμός αρχίζει να αποκτά υπόσταση, σάρκα και οστά ως πολιτική ιδεολογία στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και στις αρχές της δεκαετίας του 1980, στη Βρετανία αρχικά και κατόπιν στις ΗΠΑ. Η λειτουργία που επιτέλεσε ως πολιτική ιδεολογία υπήρξε διττή. Αρχικά λειτούργησε σαν ένα είδος «πολιορκητικού κριού» με στόχο την απονομιμοποίηση του ίδιου του σοσιαλδημοκρατικού συμβολαίου. Κατά την επιτέλεση αυτής της απονομιμοποιητικής λειτουργίας ο νεοφιλελευθερισμός άσκησε ριζική έως θανάσιμη κριτική στην αξία της ισότητας αλλά και στους μέχρι τότε ισχύοντες κανόνες αναδιανομής του πλούτου και του εισοδήματος. Αξιοσημείωτη, στο πλαίσιο αυτό, υπήρξε η αμφισβήτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων ως δικαιωμάτων συμμετοχής όχι μόνο στον παραγόμενο πλούτο αλλά και στην ίδια τη διαδικασία διαμόρφωσης της κρατικής πολιτικής. Με τον τρόπο αυτόν η πολιτική ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού έρχεται να υπονομεύσει και να υποσκάψει τα θεμέλια του προηγούμενου συστήματος πολιτικής οικονομίας, στο βαθμό που αμφισβητούσε τόσο την κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής όσο και την ιδιότυπη πολιτικοποίησή της. Απέναντι στις αξίες εκείνες, οι οποίες αποτελούσαν τα ηθικοπολιτικά στηρίγματα της κοινωνικής συνοχής, αλληλεγγύης και δικαιοσύνης, ο νεοφιλελευθερισμός πρόβαλε στο προσκήνιο την ελευθερία των ατομικών επιλογών, και ιδιαίτερα εκείνων οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο εσωτερικό της αγοράς εν γένει και/ή των επιμέρους αγορών. Κατ' ουσίαν όμως, αυτή η αναβίωση της ηθικοπολιτικής αξίας της ελευθερίας από την ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού δεν ήταν παρά μια νεκρανάσταση. Και τούτο επειδή η αναβίωση αυτή επιχειρείται ακριβώς την ίδια στιγμή που καταστρέφονται υλικές αξίες. Μάλιστα η καταστροφή αυτή παρουσιάζεται και προβάλλεται σαν να ήταν η αναγκαία συνθήκη για την αναβίωση και τελικά την επικράτηση της ηθικοπολιτικής αξίας της ελευθερίας.

Οσοδήποτε σημαντική και αν υπήρξε αυτή η απονομιμοποιητική λειτουργία που επιτέλεσε η ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού, δεν μπορεί ωστόσο να συγκριθεί με τη δεύτερη, τη νομιμοποιητική του λειτουργία. Και τούτο επειδή με-

τά την επικράτησή του ο νεοφιλελευθερισμός λειτούργησε ως η ιδεολογική «ατζέντα» ενός νέου προτύπου μακροοικονομικής παρέμβασης, του Μονεταριστικού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών.

Αυτή η διττή –απονομιμοποιητική αλλά και νομιμοποιητική παράλληλα– λειτουργία της πολιτικής ιδεολογίας του νεοφιλελευθερισμού υποδηλώνει ότι υπάρχει κάποια εκλεκτική συγγένεια ανάμεσα στην ιδεολογία αυτήν αφενός και στο Μονεταριστικό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών αφετέρου. Εάν ισχύει αυτό, τότε είναι ανάγκη να επισημανθούν τα στοιχεία εκείνα τα οποία συνηγορούν υπέρ μιας τέτοιας εκλεκτικής συγγένειας. Στην προσπάθεια αυτήν η κατάλληλη αφηγηρία είναι ο ίδιος ο μονεταρισμός. Η θεωρία του μονεταρισμού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το όνομα του Αμερικανού οικονομολόγου Milton Friedman αλλά και των συνεργατών του. Στα γραπτά του Milton Friedman αλλά και στις προτάσεις πολιτικής που περιέχονται σε αυτά οικοδομείται ένα πρότυπο μακροοικονομικής πολιτικής διαμετρικά αντίθετο προς εκείνο που είχε διατυπωθεί στη *Γενική θεωρία* του J. M. Keynes. Το προνομιακό πεδίο παρέμβασης για το μονεταρισμό είναι η περιφέρμη «χρηματική οικονομία», σε αντίθεση με την «πραγματική οικονομία», η οποία αποτελούσε για το κείνσιανό υπόδειγμα το προνομιακό πεδίο παρέμβασης. Αλλά και ο μείζων στόχος αυτής της παρέμβασης παρουσιάζεται ως διαμετρικά αντίθετος. Έτσι, ενώ για το κείνσιανό υπόδειγμα ο βασικός και θεμελιώδης σκοπός της μακροοικονομικής πολιτικής είναι η ενίσχυση της ενεργού ζήτησης και συνακόλουθα η επίτευξη πλήρους απασχόλησης τόσο του εργατικού δυναμικού όσο και του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, για το μονεταριστικό υπόδειγμα ο βασικός και θεμελιώδης σκοπός της μακροοικονομικής πολιτικής είναι η σταθερότητα της συνολικής οικονομίας με την καταπολέμηση του φαινομένου του πληθωρισμού. Τέλος, ενώ στο κείνσιανό υπόδειγμα την πρωτοκαθεδρία κατά την άσκηση της μακροοικονομικής πολιτικής κατέχει η δημοσιονομική πολιτική, στο μονεταριστικό υπόδειγμα η πρωτοκαθεδρία περνάει από τη δημοσιονομική στη νομισματική πολιτική.

Όπως συνέβη και στην περίπτωση του κείνσιανού υποδείγματος, η μονεταριστική θεωρία δεν εφαρμόστηκε στην αρχική της καθαρότητα αλλά με παραλλαγές από χώρα σε χώρα.⁶ Ανεξάρτητα, πάντως, από τις επιμέρους διαφοροποιήσεις, η υιοθέτηση και η σταδιακή υλοποίηση του μονεταριστικού υποδείγματος μακροοικονομικής πολιτικής σε όλες τις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες

6. Για παράδειγμα, το μονεταριστικό υπόδειγμα εφαρμόστηκε στην πιο καθαρή του εκδοχή στην περίπτωση της Βρετανίας από την κυβέρνηση Thatcher ενώ στην περίπτωση των ΗΠΑ το ίδιο υπόδειγμα συνδυάστηκε με τα «οικονομικά της προσφοράς» από την κυβέρνηση Reagan.

είχε τις συνέπειες μιας τεκτονικής, ας πούμε, μετατόπισης όχι μόνο στη μακροοικονομική παρέμβαση αλλά στο σύνολο των κρατικών πολιτικών. Για το λόγο αυτόν άλλωστε γίνεται λόγος περί Μονεταριστικού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών.

Βέβαια, το σημείο εκκίνησης αυτών των μετατοπίσεων είναι η ίδια η μακροοικονομική πολιτική. Σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στο κεϋνσιανό υπόδειγμα, η δημοσιονομική πολιτική μετατρέπεται τώρα σε μέσο/εργαλείο για την επιδίωξη και την επίτευξη των σκοπών της νομισματικής πολιτικής. Έτσι, οι σκοποί της νομισματικής πολιτικής γίνονται στόχοι και σκοποί της μακροοικονομικής παρέμβασης συνολικά. Στο μονεταριστικό υπόδειγμα ο βασικός σκοπός της νομισματικής πολιτικής είναι η καταπολέμηση του πληθωρισμού και η σταθεροποίηση της χρηματικής οικονομίας μέσω του ελέγχου στην προσφορά του χρήματος. Η μακροοικονομική παρέμβαση, επομένως, από πολιτική αναθέριμανσης της οικονομίας μέσω της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης μετατρέπεται σε αντιπληθωριστική πολιτική, σε μια πολιτική αποπληθωρισμού της συνολικής οικονομίας. Με δεδομένο αυτόν το σκοπό, η δημοσιονομική πολιτική περιορίζεται και αποσυνδέεται οριστικά από το στόχο της ενίσχυσης της ενεργού ζήτησης με το σχηματισμό και τη διαχείριση δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Αντίθετα, τα δημοσιονομικά ελλείμματα, και κατ' επέκταση η πολιτική δημόσιου δανεισμού για τη χρηματοδότησή τους, θεωρούνται τώρα αφεγάδιαστο σημάδι παθογένειας της συνολικής οικονομίας, στο βαθμό που συνιστούν τη βασική πηγή πληθωριστικών πιέσεων. Η περιοριστική δημοσιονομική πολιτική, η περίφημη δημοσιονομική πειθαρχία, γίνεται πλέον μέσο/εργαλείο για την επιδίωξη και τελικά την επίτευξη των σκοπών της νομισματικής πολιτικής.

Όπως και στην περίπτωση του κεϋνσιανού υποδείγματος μακροοικονομικής πολιτικής, έτσι και τώρα, στην περίπτωση της μονεταριστικής μακροοικονομικής πολιτικής, το πεδίο παρέμβασης είναι εκείνο της κυκλοφορίας των υλικών αξιών. Με μία ωστόσο σημαντική διαφορά: στην περίπτωση της μονεταριστικής μακροοικονομικής πολιτικής η παρέμβαση εξαντλείται στη χρηματική κυκλοφορία, στις χρηματικές ροές του κυκλώματος, αφού σκοπός είναι ο έλεγχος των εισροών και των εκροών χρήματος στο κύκλωμα αυτό. Ταυτόχρονα, περιορίζεται ο ρόλος του κράτους κατά τον προσδιορισμό αυτών των ροών και ενισχύεται ο ρόλος των κεντρικών αλλά και των εμπορικών τραπεζών. Με τον τρόπο αυτόν αυτονομείται ο χρηματοπιστωτικός τομέας της οικονομίας και ο ρόλος που καλείται να διαδραματίσει στο επίπεδο της κυκλοφορίας. Η πολιτική καταπολέμησης του πληθωρισμού ως βασικός στόχος της μακροοικονομικής πολιτικής ισοδυναμεί με κλείσιμο στις στρόφιγγες των εισροών χρήματος, ενώ κατά την αρχική περίοδο της στασιμότητας η μακροοικονομική ισορροπία ισοδυναμούσε με περιορισμό της προσφοράς χρήματος στις ήδη περιορισμένες ποσότητες «αγαθών» που ευρίσκονταν σε κυκλοφορία.

Από την άλλη πλευρά, και αναφορικά με την «πραγματική οικονομία», τα πραγματικά μακροοικονομικά μεγέθη, τόσο η ισορροπία όσο και η μεγέθυνση είναι, σύμφωνα πάντοτε με τις επιταγές της μονεταριστικής μακροοικονομικής πολιτικής, αποκλειστικά και μόνο ζήτημα των επιμέρους αγορών. Η σύνδεση, επομένως, της μονεταριστικής μακροοικονομικής πολιτικής με τις υπόλοιπες κρατικές πολιτικές θέτει ως προϋπόθεση τη μετάβαση από το επίπεδο της κυκλοφορίας στο «μικρο»-επίπεδο των ανταλλαγών και, κατ' επέκταση, στις αγορές ως μηχανισμούς άριστης κατανομής των πόρων. Για το λόγο αυτόν άλλωστε η μονεταριστική μακροοικονομική πολιτική συνδέεται άρρηκτα με το αίτημα αλλά και την πολιτική «απελευθέρωσης», δηλαδή απορρύθμισης των επιμέρους αγορών, έτσι ώστε αυτές να αναδειχθούν όχι μόνο σε μηχανισμούς άριστης κατανομής των πόρων αλλά και ορθής διανομής του εισοδήματος. Η πολιτική αυτή απορρύθμισης των αγορών, η οποία εφαρμόστηκε με σχετική συνέπεια από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 μέχρι σήμερα –και παρά το ξέσπασμα της οικονομικής κρίσης που εκδηλώθηκε στον χρηματοπιστωτικό τομέα από το φθινόπωρο του 2008– κατέγραψε μια σειρά από αποτελέσματα τόσο στον τομέα της οικονομίας όσο και στο πεδίο των κρατικών πολιτικών.

Στην πρώτη φάση του μονεταρισμού η απορρύθμιση των επιμέρους αγορών αποτυπώθηκε στις περιφημες και μαζικές αναδιαρθρώσεις σε πολλούς κλάδους των οικονομιών. Από το σύνολο των αναδιαρθρώσεων στην παραγωγή μόνο το ένα τρίτο υπήρξαν πραγματικές αναδιαρθρώσεις, ενώ τα υπόλοιπα δύο τρίτα ισοκατανεμήθηκαν είτε σε οριστική παύση της λειτουργίας και κλείσιμο ενός μεγάλου αριθμού επιχειρήσεων, είτε στη γεωγραφική μετακίνηση πολλών παραγωγικών μονάδων σε χώρες του Τρίτου Κόσμου και μετά το 1989 σε χώρες του πρώην «Σοβιετικού Μπλοκ». Στη συνέχεια και σε μια δεύτερη φάση η απορρύθμιση των επιμέρους αγορών εστιάστηκε στην άρση των κρατικών μονοπωλίων και στη συρρίκνωση της επιχειρηματικής δράσης του κράτους με την «απελευθέρωση» των αγορών ενέργειας, τηλεπικοινωνιών, ύδρευσης και μεταφορών. Τέλος, στην αγορά εργασίας η πολιτική της απορρύθμισης υπήρξε ταυτόσημη με την άρση των ποικίλων «δυσκαμψιών», και κυρίως των «δυσκαμψιών» εκείνων οι οποίες διαμόρφωναν το ύψος των μισθών και των ημερομισθίων σε επίπεδα υψηλότερα από εκείνα που προσδιόριζε το σημείο ισορροπίας.

Στο πεδίο των κρατικών πολιτικών οι μεταβολές είναι περισσότερο εμφανείς ως συνέπεια της αποσύνδεσης της μακροοικονομικής πολιτικής από την αναδιανομή του εισοδήματος. Πιο συγκεκριμένα, στο πεδίο της πολιτικής απασχόλησης και καταπολέμησης της ανεργίας οι μεταβολές συνδέονται αφενός με τον αναπροσδιορισμό της ανεργίας ως εκούσιας (διαρθρωτικής, θεσμικής ή ακόμα και ανεργίας αναζήτησης απασχόλησης) και αφετέρου με την εισαγωγή της διάκρισης ανάμεσα σε παθητικές πολιτικές απασχόλησης (στις οποίες συγκαταλέ-

γονται οι παντός είδους εισοδηματικές ενισχύσεις στους ανέργους) και ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης. Στη στεγαστική πολιτική, επίσης, οι μεταβολές, ιδιαίτερα στη Βρετανία, υπήρξαν σημαντικές. Έτσι, η πολιτική παροχής δωρεάν στέγης από το κράτος μετατράπηκε σε πολιτική αγοράς κατοικίας, ενώ στις υπόλοιπες χώρες η στεγαστική πολιτική μετατοπίστηκε σε πολιτική παροχής στεγαστικών δανείων από τις εμπορικές τράπεζες. Στο πεδίο της πολιτικής των συντάξεων η μεταβολή αποτυπώθηκε σε μετατόπιση από διανεμητικά συστήματα χρηματοδότησης των συντάξεων σε συστήματα όπου τα ανταποδοτικά στοιχεία εμφανίζονται περισσότερο ενισχυμένα. Στα πεδία της εκπαιδευτικής πολιτικής και της πολιτικής υγείας οι μεταβολές έχουν αποτυπωθεί στην εισαγωγή αγοραίων, ούτως ειπείν, στοιχείων σε σχέση τόσο με τη χρηματοδότησή τους όσο και με την παροχή των προσφερόμενων υπηρεσιών. Με τον τρόπο αυτόν η κοινωνική πολιτική εκφυλίζεται σε μια υπολειμματική πολιτική κοινωνικής πρόνοιας, στο βαθμό που οι εισοδηματικές αναδιανομές και ενισχύσεις απευθύνονται πλέον στους αυθεντικά ενδεείς και γνησίως εξαθλιωμένους. Τέλος, η ενίσχυση της ζήτησης περνάει τώρα στον ιδιωτικό τομέα, αφού η μείωση των αντίστοιχων κρατικών δαπανών αναπληρώνεται –για όσους διαθέτουν τα εχέγγυα– από το δανεισμό μέσω των εμπορικών τραπεζών.

Έχουμε ήδη διαπιστώσει ότι στο εσωτερικό του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών η ιδιότυπη σύνδεση της μακροοικονομικής με τις κοινωνικές πολιτικές ισοδυναμούσε με μία εγγενή σε αυτό το πλέγμα κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής. Στην περίπτωση του Μονεταριστικού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών, αντίθετα, η λειτουργική του ολοκλήρωση θέτει ως προϋπόθεση την άρση αυτών ακριβώς των κοινωνικοποιημένων συνθηκών αναπαραγωγής. Εάν, επομένως, με την ισχύ του Κεϋνσιανού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών υπήρξαν αναδιανομές από το κεφάλαιο προς την εργασία, με την εγκαθίδρυση και την παγίωση του Μονεταριστικού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών οι αναδιανομές ακολουθούν αντίστροφη πορεία: από την εργασία προς το κεφάλαιο. Αυτό σημαίνει αφενός ότι το Μονεταριστικό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών είναι πολύ πλησιέστερα στη λογική της ίδιας της κεφαλαιακής συσσώρευσης, αφετέρου ότι η παγίωσή του εγκαινιάζει τη φάση επανιδιοποίησης αυτών των κοινωνικοποιημένων συνθηκών ως ιδιοτήτων του κεφαλαίου.

Εάν πράγματι ισχύουν αυτές οι διαπιστώσεις, τότε μπορούμε να καταλήξουμε σε μία παρατήρηση με ιδιαίτερη σημασία για την ορθολογικότητα αλλά και το χαρακτήρα των κοινωνικών πολιτικών. Παρατηρούμε, ειδικότερα, ότι ο χαρακτήρας των κοινωνικών πολιτικών μεταβάλλεται όταν και μόνο όταν μεταβάλλεται και το υπόδειγμα της μακροοικονομικής πολιτικής. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει ότι κάθε φορά η ορθολογικότητα της κοινωνικής πολιτικής υπερπροσδιορίζεται σε κάθε περίπτωση από την ορθολογικότητα της μακροοικονομικής

πολιτικής, και ότι η αυτοτέλειά τους είναι πάντοτε σχετική, εξαρτάται δηλαδή από την αυτοτέλεια της μακροοικονομικής πολιτικής. Οι διαπιστώσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία σε σχέση με τις εμπειρικές μεθόδους προσέγγισης της κοινωνικής πολιτικής συνολικά. Για παράδειγμα, ο βαθμός γενναιοδωρίας της κοινωνικής πολιτικής δεν μπορεί να μετρηθεί μόνο από το ύψος των κοινωνικών δαπανών, δεδομένου ότι σε κάθε χρονοσειρά που θα μετρά αυτή την επίδοση θα υπάρχουν πάντοτε σημεία τομής και ασυνέχειες κάθε φορά που θα μεταβάλλεται η μακροοικονομική πολιτική. Επίσης, η τελική αναδιανεμητική επίπτωση της κοινωνικής πολιτικής συνολικά δεν είναι δυνατό να εκτιμηθεί παρά μόνο εφόσον έχουν προηγουμένως προσδιορισθεί οι θέσεις και η αυτοτέλεια της κάθε επιμέρους κοινωνικής πολιτικής στο εσωτερικό του συνολικού πλέγματος κρατικών πολιτικών.

Εάν λοιπόν η μεταβολή στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας και ο ριζικός αναπροσδιορισμός των κοινωνικών δικαιωμάτων ως αξιώσεων επιμέρους ομάδων-στόχων της πολιτικής έπονται της μεταβολής στο υπόδειγμα μακροοικονομικής παρέμβασης, και εάν η αναδιανομή δικαιωμάτων και υλικών αξιών υπερπροσδιορίζεται από το μακροοικονομικό υπόδειγμα που επικρατεί κάθε φορά, τότε εγείρεται το ακόλουθο ερώτημα: Με ποιους τρόπους και σε ποιο βαθμό αυτή η μεταβολή στο κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας συσχετίζεται με τις μεταβολές στην πολιτική της μορφή, όπως οι μεταβολές αυτές έχουν καταγραφεί στην προβληματική περί μεταδημοκρατίας;

Η συρρίκνωση στην πολιτική μορφή της μεταπολεμικής δημοκρατίας αναφέρεται άμεσα στην πορεία εκδημοκρατισμού στη διαδικασία διαμόρφωσης των κρατικών πολιτικών, έτσι όπως ο εκδημοκρατισμός εκδηλώθηκε στη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Αναφερόμαστε, επομένως, στη συρρίκνωση μιας ιστορικά συγκεκριμένης μορφής εκδημοκρατισμού, και όχι στη συρρίκνωση της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας εν γένει. Στο βαθμό, επομένως, που αυτός ο ιστορικός εκδημοκρατισμός προσδιορίστηκε ως πολιτικοποίηση της διαδικασίας διαμόρφωσης των κρατικών πολιτικών, αντίστοιχα η διαδικασία συρρίκνωσης της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας θα προσδιοριστεί ως διαδικασία αποπολιτικοποίησης.

Η αποπολιτικοποίηση αυτή μπορεί να εντοπιστεί σε τρία διακριτά επίπεδα. Το πρώτο από αυτά αναφέρεται στην ίδια τη διαδικασία διαμόρφωσης της μακροοικονομικής πολιτικής. Έχουμε ήδη επισημάνει ότι στο πλαίσιο του Μονεταριστικού Πλέγματος Κρατικών Πολιτικών, και ειδικότερα στο εσωτερικό της μακροοικονομικής πολιτικής, η δημοσιονομική πολιτική μετατρέπεται σε μέσο/εργαλείο για την επιδίωξη των σκοπών της νομισματικής πολιτικής. Αυτή η αντιστροφή στη λειτουργική συνάφεια των δύο συνιστωσών της μακροοικονομικής πολιτικής παράγει συγκεκριμένες συνέπειες, οι οποίες επιδρούν περιορι-

στικά στην πολιτικοποίηση της ίδιας της μακροοικονομικής πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, και στο βαθμό που η διαμόρφωση της ημερήσιας διάταξης της μακροοικονομικής πολιτικής λαμβάνει χώρα με κριτήρια και κανόνες που απορρέουν από τη λογική της μονεταριστικής νομισματικής πολιτικής, το πεδίο της πολιτικής συμμετοχής και της δράσης των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων απομακρύνεται από το πεδίο του κρατικού προϋπολογισμού και κατευθύνεται στο πεδίο αρμοδιοτήτων των κεντρικών τραπεζών, οι οποίες τώρα όχι μόνο θέτουν τους σκοπούς και τους στόχους της νομισματικής πολιτικής, αλλά δρουν ως προς την αρμοδιότητά τους αυτήν απολαμβάνοντας θεσμική αυτονομία από τις κυβερνήσεις, τα κοινοβούλια και τα πολιτικά κόμματα. Από την άλλη πλευρά, η διαμόρφωση, η συζήτηση αλλά και η ψήφιση του κρατικού προϋπολογισμού μετατρέπονται σε ζήτημα εν πολλοίς τεχνικό, αφού οι σκοποί της μακροοικονομικής πολιτικής έχουν ήδη τεθεί από τη νομισματική πολιτική.⁷ Δεν είναι μάλιστα τυχαίο ότι αυτή η αποπολιτικοποίηση του κρατικού προϋπολογισμού βαίνει παράλληλα προς την περιθωριοποίηση των δύο από τις τρεις θεμελιώδεις λειτουργίες του, δηλαδή της οικονομικής/αναπτυξιακής αφενός και της κοινωνικής/αναδιανεμητικής αφετέρου, και προς την αποκλειστική ανάδειξη της τρίτης του λειτουργίας, δηλαδή της ταμειακής.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο, η αποπολιτικοποίηση που συνοδεύει το Μονεταριστικό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών εντοπίζεται στη σταδιακή αποδιάρθρωση των κορπορατιστικών προτύπων διαμεσολάβησης συμφερόντων και της θεσμικά κατοχυρωμένης συμμετοχής των κορυφαίων –και όχι μόνο– οργανώσεων των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων. Εκτός από την κατάργηση των θεσμών τριμερούς συμμετοχής και εκτός από την αφαίρεση των αποφασιστικών τους αρμοδιοτήτων κατά τη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής, η αποδιάρθρωση των μορφών κορπορατιστικής εκπροσώπησης και συμμετοχής ακολούθησε σε αρκετές περιπτώσεις μία διαδικασία αποκέντρωσης. Έτσι, αρχικά, και από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η συμμετοχή αυτή περιορίστηκε σε επίπεδο κλάδων, με την εμφάνιση μορφών μεσοκορπορατισμού, ενώ από τη δεκαετία του 1990 και μετά η συμμετοχή αυτή προσέλαβε τη μορφή του λεγόμενου «ανταγωνιστικού κορπορατισμού» και με τον περιορισμό της συμμετοχής στο στάδιο εφαρμογής της κρατικής πολιτικής. Στην ίδια διαδικασία αποπολιτικοποίησης στη διαδικασία διαμόρφωσης των κρατικών πολιτικών πρέπει να συγκαταλεχθεί και η ενεργός αμφισβήτηση τόσο των εθνικών όσο και των κλαδικών συλλογικών

7. Αυτή η εξέλιξη ενδεχομένως αποτελεί οπισθοδρόμηση σε πρωτοαστικού χαρακτήρα μορφές πολιτικής αντιπροσώπευσης, ένα στοιχείο που έχει διαφύγει της προσοχής και του ερευνητικού βλέμματος της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης.

συμβάσεων εργασίας και με την ενθάρρυνση είτε τοπικών συμφώνων απασχόλησης είτε ατομικών συμβάσεων εργασίας.

Τέλος, σε ένα τρίτο επίπεδο η διαδικασία αποπολιτικοποίησης μπορεί να εντοπιστεί στη μετατόπιση της δύναμης και της επιρροής από τις οργανώσεις των συμφερόντων της εργασίας προς τις οργανώσεις των εργοδοτών ή, ακόμα χειρότερα, στις ίδιες τις επιχειρήσεις. Σημαντικό ρόλο προς την κατεύθυνση αυτή διαδραμάτισε η απορρύθμιση των αγορών αλλά και η προϊούσα εμπορευματοποίηση σημαντικών πεδίων της κρατικής παρέμβασης, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχουν τα επιμέρους πεδία της κοινωνικής πολιτικής, όπως η υγεία, η στέγαση, η εκπαίδευση και οι συντάξεις. Τα αγαθά και οι υπηρεσίες δεν παρέχονται πλέον σε πολίτες που έχουν έναντι αυτών δικαιώματα, αλλά σε πελάτες που έχουν ή, στη χειρότερη περίπτωση, οφείλουν να καταβάλουν το προσήκον αντίτιμο. Σε αυτή τη διαδικασία μετατόπισης δύναμης και επιρροής προς τις επιχειρήσεις πρέπει, επίσης, να συνυπολογιστούν και οι ιδιωτικοποιήσεις και άλλων περισσότερο κερδοφόρων δραστηριοτήτων σε πεδία που προηγουμένως ήταν προνομιακά πεδία κρατικής παρέμβασης, όπως οι υποδομές, η ενέργεια, η ύδρευση, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές.

Το φαινόμενο, επομένως, που έχει αποδοθεί με τον όρο μεταδημοκρατία δεν αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο σε θεσμικές μεταβολές ή μετατοπίσεις εντός του πολιτικού συστήματος *stricto sensu*. Η συρρίκνωση της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας είναι συνέπεια και προχώρησε παράλληλα προς μια άλλη συρρίκνωση: τη συρρίκνωση του κοινωνικού της περιεχομένου.

Κλείνοντας το κείμενο αυτό, οφείλω μια σειρά από εξηγήσεις και διευκρινίσεις στους αναγνώστες και στις αναγνώστριες. Και τούτο δεδομένου ότι οι σκέψεις που παρατέθηκαν σε αυτό το κείμενο είναι πιθανό να παρανοηθούν και να εκληφθούν ως οριστικά και αμετάκλητα πορίσματα μιας έρευνας. Εξηγούμαι λοιπόν: το βασικό εγχείρημα σε αυτό το κείμενο ήταν να τοποθετηθεί η προβληματική περί μεταδημοκρατίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο εννοιών έτσι ώστε να αναδειχθεί η πολιτική οικονομία των μεταβολών που ευρίσκονται πίσω από αυτό το φαινόμενο. Από την άποψη αυτήν, οι θέσεις που αναπτύχθηκαν στις προηγούμενες παραγράφους πρέπει να διαβαστούν και να κατανοηθούν ως αυτό που είναι: ένα σύστημα από υποθέσεις για περαιτέρω έρευνα. Ως προς το περιεχόμενό τους, τώρα, οι υποθέσεις αυτές έλκουν τη θεμελίωσή τους από ένα θεωρητικό πλαίσιο, στο εσωτερικό του οποίου συνδέονται με τρόπο δυναμικό μακροοικονομικά με μακροπολιτικά φαινόμενα. Ειδικότερα, η συρρίκνωση της πολιτικής μορφής της δημοκρατίας κατανοείται ως μετάβαση από ένα καθεστώς πολιτικοποίησης των συνθηκών αναπαραγωγής σε ένα καθεστώς αποπολιτικοποίησης αυτών, ενώ η συρρίκνωση ως προς το κοινωνικό περιεχόμενο της δημοκρατίας τίθεται ως μετάβαση από ένα καθεστώς κοινωνικοποίησης των συνθηκών αναπα-

ραγωγής σε ένα καθεστώς επανιδιοποίησης αυτών των συνθηκών ως ιδιοτήτων του κεφαλαίου. Στη βάση αυτών των δύο μεταβάσεων εντοπίζεται μία επιπρόσθετη μεταβολή, η μετάβαση δηλαδή από το Κεϋνσιανό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών στο Μονεταριστικό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών. Τέλος, η μεταβολή αυτή συνδέεται ευθέως με τις οικονομικές διακυμάνσεις στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές δημοκρατίες. Ειδικότερα, το Κεϋνσιανό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών σχηματίζεται και εξαντλείται κατά τη διάρκεια του πρώτου βιομηχανικού κύκλου της μεταπολεμικής περιόδου, ενώ το Μονεταριστικό Πλέγμα Κρατικών Πολιτικών συνδέει την πορεία του με τον δεύτερο βιομηχανικό κύκλο, ο οποίος φαίνεται να κλείνει με το ξέσπασμα της τρέχουσας οικονομικής κρίσης, όπως αυτή εκδηλώθηκε το φθινόπωρο του 2008 ως χρηματοπιστωτική κρίση.

Είναι σαφές ότι αυτό το σύστημα των ερευνητικών υποθέσεων δεν κάνει ουδεμία αναφορά στην περίπτωση της Ελλάδας. Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί για αυτήν την απουσία δεν είναι απλή, ούτε περιορίζεται στο ότι η περίπτωση της Ελλάδας διαφέρει ριζικά από εκείνες των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών δημοκρατιών, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου. Αυτό πράγματι ισχύει. Ωστόσο, από τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1980 και οπωσδήποτε από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η Ελλάδα έχει ευθυγραμμισθεί με την πορεία αυτών των χωρών. Ίσως αυτή να είναι μία πτυχή του «εξευρωπαϊσμού» της ελληνικής οικονομίας και της πολιτικής που δεν έχει βρει την ορθή της ιεράρχηση στην ερευνητική «ατζέντα» της ελληνικής πολιτικής επιστήμης. Γιατί και η τελευταία, τουλάχιστον ως προς τους ερευνητικούς της προσανατολισμούς, παραμένει εξαιρετική, εγκλωβισμένη σε ένα υπανάπτυκτο από ερευνητική άποψη εκπαιδευτικό σύστημα, κρύβοντας τα ελαττώματά της με τα εξεζητημένα φτιασιδία ενός εκκωφαντικού φραγκολεβαντινισμού. Αλλά εδώ αρχίζει μία άλλη θλιβερή για όλους μας ιστορία...